

درباره

سخن و سخنوری

پیشینه، انواع و شیوه‌های سخنوری و گفت‌وگو

محمد باقر شریعتی سبزواری

بوستاق
۱۳۸۶

اهدا:

به روان پاک و عرش‌سی آشیانه سخنور نام‌بردار و مرجع تقلید قرن معاصر، معمار انقلاب اسلامی ایران، که با قلم سخار و بیان جذّابش میلیون‌ها انسان را برانگیزانید، و به کلیه زبان‌آوران پاک‌نهاد و فقیهان نوآور که امام‌گونه برخاستند و بی‌هیچ‌واهمه‌ای رسالت‌های الهی خود را بازگفتند، و آنان که هرگز آزادی و حقیقت و اخلاص را در مسلخ بیم و طمع، و مصلحت‌بافی‌ها و مدیحه‌سرایی‌ها قربانی نساختند و همچون شمع سوختند و به مردم نور و حرارت بخشیدند آزاد زیستند و آزاد رفتند.

مؤلف

فهرست

۱۷	سخنی با خوانندگان
۱۹	پیش‌گفتار
۲۰	انگیزه اصلی نگارش

بخش یکم: رابطه خطابه و علوم انسانی

۲۵	رابطه خطابه و علوم انسانی
۲۵	رسالت زبان
۲۶	فن سخنوری
۲۷	علم خطابه و منطق
۲۸	خطابه و روان‌شناسی
۲۸	رابطه خطابه و جامعه‌شناسی
۲۹	پیدایش خطابه
۳۱	خطابه در یونان
۳۲	خطابه در میان رومیان
۳۲	سخنوری در ایران
۳۳	خطابه در اسلام
۳۶	رشد خطابه در جامعه شیعی
۳۷	واضع خطابه کیست؟
۳۹	عوامل ترقی و تکامل سخنوری
۳۹	الف) آزادی سیاسی و اعتقادی
۴۰	ب) اشتیاق به زندگی بهتر

۷۹	یکم- شناخت روحیه مستمعان
۸۰	خطبه امام <small>علیه السلام</small> در صفین
۸۱	خطبه عدی بن حاتم
۸۲	دوم- کنترل و نظارت فراگیر
۸۲	سوم- قدرت ارتجال
۸۸	چهارم- حسن اعتذار
۹۰	تقوای سخن و درمان معایب آن
۹۰	۱. تکرار بی مورد جملات
۹۰	۲. شتاب زدگی در ادای کلمات
۹۱	۳. کندی و سنگینی زبان
۹۱	۴. تبدیل مخارج حروف
۹۲	۵. حصر و رتج
۹۳	راه درمان
۹۴	انواع حصرها
۹۵	۶. اطناب و تطویل بی ثمر
۹۶	۷. استعانت‌های ناروا
۹۷	توابع خطابه
۹۷	مجهز شدن به فصاحت و بلاغت
۱۰۳	شرایط دست یابی به فصاحت
۱۰۴	آفات فصاحت
۱۰۶	بلاغت در سخن
۱۰۷	طرق دست یابی به بلاغت

بخش سوم: مبادی و علوم بایسته در سخنوری

۱۱۳	مبادی و علوم بایسته در سخنوری
۱۱۳	الف) خودکفایی ادبی
۱۱۷	ب) روان‌شناسی و خطابه
۱۱۸	ج) علم منطق
۱۱۹	یکم- برهان و قیاس منطقی

۴۳	نقش سخن و سخنوری
۴۶	ارزش سخن در چیست؟
۴۸	تأثیر خطابه در تاریخ و جامعه
۵۱	صنعت خطابه
۵۳	خطابه و مبادی تصویری آن
۵۳	تعریف فن خطابه
۵۴	تعریف جامعی از خطابه
۵۶	تعریف بوعلی سینا و شرح آن
۵۷	موضوع خطابه
۵۸	فایده خطابه
۵۹	انگیزه‌های سخنوری در عصر ما
۶۲	چگونه می‌توان سخنور شد؟
۶۲	الف) استعداد ذاتی
۶۳	ب) مطالعه سخنان ادیبان
۶۴	ج) تسلط بر نفس
۶۵	د) ریاضت و تمرین مداوم
۶۶	انواع ریاضت‌ها
۶۷	ه) ایمان به شیوه گفتاری
۶۸	و) جرأت و اعتماد به نفس
۶۹	ز) آهنگ جذاب و گیرا
۶۹	ح) معلومات و محفوظات لازم
۷۰	ط) ایمان به محتوای سخن
۷۱	ی) رعایت اصول تداعی معانی
۷۲	ک) دقت در گزینش عناوین
۷۳	ل) داشتن هدف معین
۷۴	م) اطلاعات گسترده و طبقه بندی شده

بخش دوم: ویژگی‌های علمی و عملی سخنور

۷۹	ویژگی‌های علمی و عملی سخنور
----	-----------------------------

۱۷۶	ج) مقبولات	۱۲۰	اقسام برهان
۱۷۷	تنوع دلیل‌های خطابی	۱۲۱	مواد برهان
۱۷۸	حجت‌های خطابی	۱۲۲	مقدمات برهان
۱۸۴	قیاس خطابی و انواع آن	۱۲۵	دوم - جدل و مناظره
۱۸۴	قیاس تام چیست؟	۱۲۷	اشتراک و امتیاز خطابه و جدل
۱۸۵	قیاس مُضمَر (اضماری)	۱۲۸	جدل و مجادله چیست؟
۱۸۶	قیاس استقرایی	۱۲۸	علل احتیاج به جدل
۱۸۷	قیاس تمثیلی	۱۳۰	شرایط مجادله
۱۸۸	قیاس دو حدی	۱۳۱	جدل و مجادله در کتاب و سنت
۱۸۹	قیاس مرکب	۱۳۱	خطرهای مجادله
۱۹۰	مشخصات اسلوب خطابی	۱۳۵	ترک مجادله با چند دسته
۱۹۱	اصول کلی اسلوب خطابه	۱۳۸	مجادله‌های نامشروع
۱۹۲	اطناب چیست؟	۱۴۲	مشخصات نیکوترین جدال
۱۹۶	ابعاد و اجزای خطبه و سخن‌رانی	۱۴۹	شیوه جدال احسن در قرآن
۱۹۶	رکن اول: مقدمه	۱۵۰	فرق جدال و مرء
۱۹۷	هدف از مقدمه	۱۵۲	مرء به طور مطلق ممنوع است
۱۹۷	ویژگی‌های مقدمه	۱۵۷	سوم - فن مغالطه
۲۰۱	موارد لازم برای ذکر مقدمه	۱۵۸	انواع مغالطه
۲۰۶	موارد غیر ضروری برای ذکر مقدمه	۱۶۱	مغالطه گران عهد قدیم
۲۰۷	یک‌سانی بود یا نبود مقدمه	۱۶۲	مغالطه در تفسیر قرآن
۲۰۸	ویژگی‌های صوری مقدمه	۱۶۳	چگونگی عصیان آدم
۲۰۹	انواع مقدمه	۱۶۶	نمونه‌ای از مغالطه معنوی
۲۱۲	رکن دوم: عرض یا طرح موضوع سخن	۱۶۷	مغالطه‌های ماتریالیستی
۲۱۲	یکم - وحدت موضوع	۱۶۹	نیرنگ‌های مختلف ماتریالیسم
۲۱۳	دوم - ترتیب منطقی	۱۷۲	مبادی خطابه چیست؟
۲۱۴	سوم - وضوح معنی و جملات	۱۷۳	الف) مشهورات
۲۱۴	رکن سوم: تدلیل یا اقامه برهان	۱۷۳	مشهورات عظام
۲۱۶	رکن چهارم: خاتمه	۱۷۴	مشهورات غیر عظام
۲۱۶	تناسب خاتمه با اهداف	۱۷۵	ب) مضمونات
۲۱۶	رکن پنجم: تفنید و ابزارهای آن		

۲۵۹	شورانگیزی
۲۵۹	نقش شورا فرینی در حیات انسان
۲۶۰	انسان کانون حب و بغض
۲۶۱	ابزارها و شرایط شورا فرینی
۲۶۳	کیفیت و ابزارهای شورانگیزی
۲۶۴	عوامل و ابزارها
۲۶۵	چگونگی برانگیختن احساس حب و بغض
۲۶۵	در جلب کمک های مردمی
۲۶۶	در تحکیم مبادی عقیدتی
۲۶۷	شورانگیزی در قرآن
۲۶۷	اول- نهی از غیبت
۲۷۰	دوم- جهاد و حمایت از مستضعفین
۲۷۱	هشدار و اخطار
۲۷۱	دعوت به وسعت رزق حق
۲۷۲	دعوت به توبه
۲۷۳	چگونگی تنسيق و ترتیب سخنرانی
۲۷۴	اصول و روش تنظیم سخنرانی
۲۷۵	منابع و مأخذ
۲۷۶	۱. تعریف به صفات
۲۷۶	۲. تعریف به استعاره و تشبیه
۲۷۶	۳. تعریف به انواع اقسام
۲۷۹	مصادر و منابع عرضی
۲۸۳	کیفیت سخن پیوندی
۲۸۸	آداب سخنرانی
۲۹۲	اقدامات سازنده پیش از سخنرانی
۲۹۲	وضع محیط
۲۹۳	سخن سرایی
۲۹۵	مروری دیگر بر تنظیم سخنرانی
۲۹۷	چگونگی تنظیم سخنرانی

۲۲۰	حکمت تشریح حجاب
۲۲۳	فرق خطابه با مقوله های دیگر
۲۲۳	فرق خطابه و سخنرانی علمی (محاضره)
۲۲۵	فرق سخنرانی و مکالمه
۲۲۷	مشترکات مکالمه و سخنرانی
۲۲۷	سخنرانی رادیویی
۲۲۸	رابطه شاعر و سخنور
۲۲۹	تفاوت های شاعر و خطیب
۲۳۰	فرق خطابه با نویسندگی
۲۳۰	مقدمه
۲۳۳	انشای نگارشی و خطابی
۲۳۳	فرق تدریس رایج و خطابه
۲۳۶	چرا از کرسی خطابه می هراسیم؟
۲۳۷	راه تسلط و اعتماد به نفس
۲۳۷	نکاتی در اعتماد به نفس

بخش چهارم: مراحل سخنوری

۲۴۵	مراحل سخنوری
۲۴۵	مقدمه
۲۴۵	سخن آفرینی
۲۴۷	سخن گفتن در نگاه امام علی <small>علیه السلام</small>
۲۴۸	اجزای خطابه
۲۴۹	دلایل و عمود خطابه
۲۵۰	شاهد تاریخی
۲۵۲	استفاده از محرکات اجتماعی
۲۵۴	اعوان خطابه
۲۵۴	اعوان فنی
۲۵۶	وضع ظاهری
۲۵۷	اعوان غیر فنی

۳۳۱	خطبه کیفر خواست
۳۳۲	قضا در اسلام
۳۳۲	سخن رانی و کیل مدافع
۳۳۳	مشخصه های وکیل مدافع
۳۳۴	شرایط خطبه دفاعیه
۳۳۶	خطبه تأبین (فاتحه)
۳۳۹	خطبه اجتماعی (حفلی)
۳۴۰	خطابه رزمی
۳۴۲	اقسام خطبه های رزمی
۳۴۳	ویژگی های خطابه رزمی
۳۴۸	شرایط موفقیت خطبه های رزمی
۳۵۱	خطابه دینی: آسیب ها و موفقیت ها
۳۴۹	خصوصیات سخنور نظامی
۳۵۱	خطابه دینی: آسیب ها و موفقیت ها
۳۵۱	اهمیت تبلیغ در اسلام
۳۵۴	برتری های خطابه دینی
۳۵۵	اهداف تبلیغ دینی
۳۵۹	شرایط خطیب دینی
۳۶۹	مشخصات واعظان دینی
۳۷۲	اقسام خطابه های دینی
۳۷۲	یکم- خطابه جدلی
۳۷۳	دوم- خطابه تعلیماتی (آموزشی)
۳۷۳	سوم- خطابه برای تقویت ایمان
۳۷۵	آسیب های سخنوری
۳۷۵	آفات از ناحیه گوینده
۳۷۵	آفات برونی
۳۷۷	آفات درونی
۳۹۴	راز موفقیت در سخن رانی
۳۹۴	اول- تسلط کامل بر موضوع
۳۹۴	دوم- رعایت اصول سخن پیوندی

۲۹۸	عوامل هفت گانه سخن پیوندی
۳۰۰	اجتناب از تراکم مطالب
۳۰۳	نکاتی در خاتمه

بخش پنجم: اقسام سخنوری

۳۰۷	اقسام سخنوری
۳۰۷	منافره
۳۰۸	مشاجره
۳۰۸	مشاوره
۳۰۹	مشاورات
۳۰۹	خوبی و بدی های متداول
۳۱۰	منافرات
۳۱۰	مشاجرات
۳۱۱	انواع سخن رانی در زمان فعلی
۳۱۱	۱. اطلاع رسانی
۳۱۱	۲. اقناع بدون ترغیب
۳۱۲	۳. ترغیب و تحریک
۳۱۲	تحکیم پیوندهای ملی
۳۱۲	خطب تفریحی
۳۱۳	سخن رانی در تودیع
۳۱۳	سخن رانی توجیهی
۳۱۴	انواع سخن رانی از دیدگاه ارسطو
۳۱۴	کهن ترین تقسیم
۳۱۶	نقدی بر تقسیم ارسطو
۳۱۷	تقسیم جدید
۳۱۸	خطابه سیاسی چیست؟
۳۱۸	شرایط سخنور سیاسی
۳۲۳	ویژگی های خطابه سیاسی
۳۲۹	خطبه فضایی
۳۳۰	اهداف خطابه فضایی

۳۹۵	سوم-تنوع و نوآوری و متناسب کردن با ذوق و سلیقه مستمعان
۳۹۵	چهارم-روانی و سادگی و نثر زیبا
۳۹۵	پنجم-کوتاهی جمله ها
۳۹۶	ششم-درستی سخن
۳۹۶	هفتم-یک دست بودن
۳۹۶	هشتم-هم آهنگی آهنگ و محتوا با جنبه ظاهری
۳۹۷	نهم-توجه به زمان سخن رانی
۳۹۷	دهم-اشاره به منابع
۳۹۸	یازدهم-رعایت اصول اخلاقی در سخن رانی
۴۰۰	سخن رانی آموزشی
۴۰۰	جنبه های مختلف روش سخن رانی
۴۰۱	کاربردهای ویژه روش سخن رانی
۴۰۲	آمادگی برای سخن رانی
۴۰۳	احتیاط های لازم در روش سخن رانی
۴۰۵	انواع دیگر سخن
۴۰۵	قواعد گفتگوی سازنده
۴۰۷	انواع دیگر سخن پردازی
۴۰۸	الف) روش مباحثه ای
۴۰۹	ب) گفتگوی دو نفری
۴۰۹	ج) شیوه سخن در سمینارها
۴۱۰	د) سخن جویی (سمپوزیوم)
۴۱۰	ه) میزگرد
۴۱۱	و) بحث رسمی
۴۱۱	ز) روش مناظره
۴۱۳	مناظره در اسلام
۴۱۵	بحث خصوصی

سخنی با خوانندگان

کتابی از این جانب تحت عنوان اصول و مبادی سخنوری در گذشته دو مرتبه چاپ و انتشار یافت. با تمام کاستی هایی که داشت با استقبال قابل توجهی رو به رو گردید که این اقبال بی شک از نیاز ضروری جامعه مبلغان حکایت داشت بدین جهت نسخه نایاب شد.

از این رو تصمیم گرفتم که به گونه اساسی ساختار کتاب را تغییر داده و به تجدید نظر اصولی پردازم چرا که اصلاحات بنیادی، تجدید نظر مجدد و تنظیم نوین را می طلبید، بدین جهت بعضی از بخش های کتاب حذف گردید و فصول جدیدی بر آن افزون شد. اصول تنسيق مراعات گردید، کار بسیاری روی آن صورت گرفت. امید است برای فضیله حوزه و دانشگاه، سخنوران نام بردار و مبلغان عظام، علاقه مندان به قواعد گفتگو و دانشگاهیان و کلیه کسانی که مایلند استعداد سخنوری خود را پرورش دهند یا با قواعد سخن پردازی آشنا شوند سودمند باشد.

با وجود بازنگری عمیق از همه خوانندگان ارجمند و سخنوران اندیشمند و نکته پردازان فاضل استدعا دارم از انتقادهای سازنده و رهنمودهای مفید در جهت تهذیب و تکمیل کتاب دریغ نفرمایند.

قم صندوق پستی ۱۹۷ محمد باقر شرعی سبزواری

پیش‌گفتار

﴿ رَبِّ اشْرَحْ لِي صَدْرِي * وَ يَسِّرْ لِي أَمْرِي * وَ اخْلُصْ عَنِّي مِنَ لِسَانِي * يَفْقَهُوا قَوْلِي ﴾^۱.

حمد و سپاس پروردگار را سزااست که آدمی را آفرید و به نعمت نطق و بیان مجهز و مفتخرش ساخت. قرآن مجید را، که کتاب هدایت بخش و انسان ساز است، به وی آموخت و این اعجاز قاهر و غالب را از جنس کلام و سخن قرار داد، تا در تمام اعصار و قرون، عظمت و جاذبیت خود را حفظ نماید و همواره سرود «هَلْ مِنْ مُبَارِزٍ» برآورد. فصیحان و ادیبان را در تمام اعصار و قرون به مصاف فراخواند و فصیحان و بلیغان از آن عصر تا کنون و برای همیشه، از آوردن کوچک‌ترین سوره (کوثر) ناتوان ماندند و در برابر عظمت قرآن شاهکارهای ادبی و معلقات خود را سوزاندند یا پنهان ساختند.

اشعار جاهلیه بسوزانی گر بشنوی فصاحت قرآن را

هر دو کلام لیک بسی فرق است از سبعة معلقه قرآن را

در اهمیت این کتاب و کلام آسمانی همین بس، که مستکبران جهان و دشمنان اسلام از دیر باز همواره بودجه‌های سرسام‌آوری بر ضد اسلام مصرف و خسارت‌های مالی و جانی فراوانی را تحمّل می‌کردند و می‌کنند، ولی هرگز، جرأت مقابله به مثل را پیدا نکرده‌اند، چه در مقام آزمون، پیشینیان کفر پیشه آنان رسوایی بار آورده بودند و تکرار اشتباهات را دیگر مصلحت نمی‌دانند! سردمداران کفر جهانی سلمان‌رشدی‌ها را مبعوث نمودند تا آیات شیطانی‌بنگارانده که با فتوای توفنده امام‌را حل‌الله این توطئه نیز به شکست انجامید. چرا عرب‌های مسیحی، یهودی، ماتریالیستی و یاکسانی که عمری در فن ادبیات عرب و معانی و بیان، غور و قله‌های بلند فصاحت و بلاغت را فتح نموده‌اند به مبارزه ادبی و فرهنگی قرآن

بر نمی‌خیزند تا برای همیشه خط بطلان بر مکتب اسلام بکشند با این که قرآن پس از تحدی با کمال صراحت اخطار و انداز می‌کند:

﴿فَإِنْ لَمْ تَفْعَلُوا وَلَنْ تَفْعَلُوا فَاتَّقُوا النَّارَ الَّتِي وَقُودُهَا النَّاسُ وَالْجِبَارَةُ أُعِدَّتْ لِلْكَافِرِينَ﴾^۱

اگر به مصاف نیامدید و یارای مقابله پیدانکردید که هرگز نمی‌توانید به جنگ قرآن مجید بیایید پس از آتش سوزنده و کوبنده خداوند جبار که آتشگیره آن انسان‌ها و سنگ‌هاست و برای کافران آماده شده بترسید (و خود را از گزند کیفر و عذاب الیم حفظ نمایید که هلاک و تباه خواهید شد).

مولوی خوب سروده است:

تاقیامت می‌زند قرآن ندا	کی‌گروه جهل را گشته فدا
مر مرا افسانه می‌پنداشتید	تخم طعن و کافری می‌کاشتید
خود به دیدید ای خسیسان زمن	که شما بودید افسانه نه من
مصطفی را وعده داد الطاف حق	گر بمیری تو نمیرد این سبق
من کتاب و حجت را حافظم	بیش و کم کن را ز دینت رافضم

درود بیکران بر خداوندان سخن و فرمانروایان فصاحت و بلاغت، مظاهر عالی عصمت و طهارت محمد و آتش باد، آنان که عالی‌ترین شیوه سخنوری را به ما آموختند و از تاریکی‌های جهل و غوایت نجاتمان بخشیدند و گوی سبقت را در میدان فصاحت از همگان ربودند. و سلام بر خاتم اوصیا، احیاگر «جوامع الکلم»، منجی مغضوبان و مستضعفان زمین، گسترش دهنده عدل و داد، کوبنده ستمگران، پاک‌کننده جهان از مظاهر ظلم و جنایت و جهل و غوایت، خورشید ولایت مهدی آل محمد علیهم‌السلام.

«اللَّهُمَّ إِنَّا نَرْغَبُ إِلَيْكَ فِي دَوْلَةِ كَرِيمَةٍ تُعِزُّ بِهَا الْإِسْلَامَ وَ أَهْلَهُ وَ تُدَلُّ بِهَا النَّفَاقَ وَ أَهْلَهُ».

انگیزه اصلی نگارش

امام امت‌بنیانگذار و معمار جمهوری اسلامی ایران در سخنانی که در بین علما و فضلاء قم ایراد فرمودند، اظهار داشتند: «علمای حوزه‌های علمیه خطیب ترتیب‌کنند». پیرو این فرمان، دفتر تبلیغات اسلامی حوزه علمیه قم بر آن شد که آموزش فن خطابه را در حوزه رایج سازد. در این راستا

از استاد سخن، آقای فلسفی دعوت به عمل آمد تا هفته‌ای یک بار به قم شرفیاب شده و گروهی از فضلارا آموزش دهند.

جلسات پر بار و سودمندی منعقد شد، لیکن تداوم پیدانکرد. دفتر مجدداً تصمیم گرفت که جمعی از سخنوران فاضل را برانگیزد تا جزواتی به عنوان آموزش سخنوری تدوین نمایند که در نهایت توفیق نصیب این بنده شد و متجاوز از سی جزوه تألیف و در اکثر مدارس حوزه علمیه و دفتر مورد افاده و استفاده قرار گرفت.

اکنون پس از تغییر ساختاری و حذف و اضافات فراوان و دگرگونی بنیادی، که نام جدیدی را ایجاب می‌کرد، به محضر فاضلان و دوستان گفتمگو و سخنوران و نوآموزان سخنوری تقدیم می‌دارم. بر خواننده پوشیده نیست که این مجموعه با این ساختار تازه کتاب جدیدی است که به رشته تحریر درآمده است. امید است گامی کوچک در راستای روش تبلیغ باشد. این کتاب منعکس‌کننده تجارب ممتد سخنوران سلف و استادان فن خطابه از هر امت و ملت است. در این مجموعه از راه و رسم سخنوری در قرآن و کلمات معصومان نیز سخن رفته است.

نمونه‌هایی از خطبه‌های امیر سخن و بیان، امیر مؤمنان علیه‌السلام و فرزندان گران‌قدر و اصحاب با وفایش به عنوان شواهد عینی، آورده شده است.

در هر بخشی سعی شده است که پس از تشریح موازین خطابه نمونه‌های عینی و عملی آن خاطر نشان شود. امیدوارم مورد بهره‌وری عالمان گران‌سنگ و خطیبان متعهد قرار گیرد.

در خاتمه از همه سخنوران نام‌بردار و سخن‌سنان نامدار و خوانندگان فاضل و هشیار و صاحبان قلم و اندیشه و افکار استدعا دارم که از نقد و انتقاد و رهنمودهای لازم دریغ نفرمایند، تا در چاپ‌های آینده مورد استفاده قرار گیرد.